

Research Paper

Representation of the Woman-Nature Bond in the Novel *Bazgasht-e Hordad*: An Ecofeminist Reading of the Discourse of Domination over Nature

Zahra Hafezikamal

Ph.D. Candidate in the Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Languages, University of Arak, Arak, Iran.

(zahrahafezikamal@gmail.com)

Omidali Hojjatallah

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Languages, University of Arak, Arak, Iran. (Corresponding Author).

(omidsu@gmail.com)

Hamid abdollahiyan

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Languages, University of Arak, Arak, Iran.

(abdollahian2002@yahoo.com)

10.22034/lda.2026.146293.1158

Received:

April,09, 2026

Accepted:

May,22, 2026

Available

online:

June,05, 2026

Keywords:

Fariba Kalhor, Bazgasht-e Hordad, Ecofeminism, Environment, Woman and Nature.

Abstract

Fariba Kalhor's novel *Bazgasht-e Hordad* (The Return of Hordad) is a work that lends itself well to an ecofeminist reading, given its focus on the environmental crisis and the role of women in confronting it. Ecofeminism, by emphasizing the connection between the subjugation of women and the exploitation of nature, traces the roots of both to domination-oriented structures and underscores the need to rethink human-nature relationships. Employing a descriptive-analytical method and drawing on key ecofeminist concepts, this study examines how the woman-nature relationship is represented in *Bazgasht-e Hordad* and how discourses related to the domination and protection of nature are reflected in the novel. The findings indicate that the author, through the use of mythological, fantastical, and symbolic elements, establishes a profound bond between women and nature, portraying female characters as protective and restorative forces for the environment. In contrast, the demonic forces in the story are depicted as agents of the discourse of domination, disrupting the ecological balance and threatening natural life. Overall, *Bazgasht-e Hordad*, by highlighting women's role in restoring natural equilibrium and confronting destructive forces, constructs a discourse in support of environmental protection and a critique of domination-based relationships with nature, while emphasizing the necessity of rethinking the human-environment relationship.

1. Introduction

Environmental crises are among the most significant consequences of rapid economic and industrial development in the contemporary world. The expansion of natural resource exploitation, the destruction of ecosystems, and the disruption of ecological balance have prompted scholars from various fields to rethink the relationship between humans and nature. In this context, some feminist theorists, emphasizing the connection between the domination of nature and the domination of women, established a critical approach that later came to be known as ecofeminism.

Ecofeminism holds that there is a structural relationship between the oppression of women and the degradation of nature. From the ecofeminist perspective, the main causes of injustice toward women, the exploitation of nature, and the aggravation of environmental crises are rooted in patriarchal systems that portray men as representatives of rationality and culture, while associating women more closely with nature. They argue that this patriarchal approach, utilizing moral, political, legal, religious, and linguistic mechanisms, has laid the groundwork for the simultaneous exploitation of both women and nature. Furthermore, the appropriation of natural resources and their excessive exploitation have led to the formation of a culture of domination that has not only contributed to environmental degradation but has also, in many cases, exacerbated the economic and social subjugation of women (Rashidian, 2014: 458). From this perspective, putting an end to the domination over nature and women is considered a prerequisite for achieving a more just and sustainable society (Al-Bouyeh et al., 2018: 99).

2. Materials & Methods

The present study adopts a descriptive-analytical approach. The corpus of the research is the novel *Bazgasht-e Hordad* (The Return of Hordad) by Fariba Kallehr, which has been selected as the primary text, and all analyses are conducted based on a close reading of its narrative, characterization, and symbolic elements. The theoretical framework of the study is grounded in the principles of ecofeminism, and the components of this theory have been employed as analytical tools in engaging with the text in order to elucidate how the relationship between woman and nature is represented within the narrative structure of the novel.

3. Discussion & results

Ecofeminism emerged from the convergence of environmental movements and the third wave of feminism. The theory was first proposed by the French feminist Françoise d'Eaubonne in the 1970s, but the movement itself began to take shape in the 1980s in the United States and gradually spread throughout the world. Ecofeminism can be understood as both an ecological philosophy and a social movement, formed at the intersection of environmental studies, critique of modernity, and feminist critical analysis, and it seeks to elucidate the relationship between women, nature, and the implications of this relationship for environmental policies. Within this approach, the domination of women and the

domination of nature are analyzed simultaneously and within a shared conceptual framework.

Prior to the advent of Western colonialism, indigenous peoples around the world maintained close and harmonious relationships with the environment. Natural elements were generally perceived as feminine, for, like women, they embodied the generative powers of growth and fertility. According to a feminine principle, the environment was to be respected and utilized with caution. However, with the rise of Western colonialism, the excessive exploitation of land, the disregard for this feminine principle, the weakening of women's rights to land, and, more broadly, the perception of nature merely as a resource for human use, the relationship with nature was severely damaged, paving the way for environmental degradation (Shiva, 1998: 17).

Queen Bay views ecofeminism as a social movement with a processual, continuous, and ever-evolving nature, capable of hearing the voices of all subaltern groups across different societies. She emphasizes that this movement can challenge all political and social practices and experiences, and through this process, a theoretical re-reading and transformation within ecofeminism itself takes place. From this perspective, ecofeminism, like other social movements, has a provisional and contingent character, persisting only as long as the social conditions that produce it continue to exist (Queen Bay, 1990: 34).

On the other hand, ecofeminism seeks the simultaneous liberation of both women and nature from oppression, degradation, and exploitation. According to Carolyn Merchant, this approach "highlights women's capacity to create change and transformation and to ensure life on Earth" (Warren, 2000: 100). In this view, nature is not regarded as a passive entity but as an interconnected and active whole, composed of coherent and dynamic systems. Accordingly, nature is not conceived as a resource for exploitation; rather, it is considered an influential, independent, and self-regulating being (Soleimani et al., 2024: 8).

In sum, the theoretical foundations of ecofeminism rest on three main axes: first, the simultaneous relationship between the domination of women and the domination of nature; second, epistemological dualisms such as human/nature and male/female; and third, women's activism for the restoration of nature. Together, these provide an analytical framework within which literary texts can be examined as representations of the discourse of domination and resistance. In the present study, these very components have served as the basis for the analysis of the novel *Bazgasht-e Hordad* (The Return of Hordad) in order to reveal how the relationship between woman and nature, as well as the mechanisms of domination, are represented in the text.

At a level beyond its narrative plot, the novel *Bazgasht-e Hordad* (The Return of Hordad) provides a platform for the simultaneous representation of environmental crisis and the mechanisms of gender domination. Through the use of mythological and symbolic elements, the text formulates the relationship between humans and nature within a conflictual and power-centered framework, such that the sea and its surrounding ecosystem become an arena for the emergence of opposing forces. In this context, the actions and positions of the characters are not merely plot

devices but are readable as signs of power relations, control, and resistance. From this perspective, the novel lends itself to analysis within the framework of ecofeminism—a framework that attends simultaneously to the structural link between the domination of nature and the subordination of women. Accordingly, in the following sections of this study, the ecofeminist components of the work will be examined and analyzed along three main axes: first, the representation of the domination of nature and its connection to the status of women; second, the binary structures and the logic of domination in the text; and finally, women's agency in the restoration and revival of the ecological order.

4. conclusion

Drawing on an ecofeminist approach and focusing on the novel Bazgasht-e Hordad (The Return of Hordad), this study demonstrated that the text, at a level beyond its narrative plot, represents the intertwined mechanisms of domination over both women and nature, and portrays two opposing discourses: the discourse of domination and destruction of nature, and the discourse of protection, restoration, and coexistence with the environment. In this context, the female characters, as bearers of the second discourse, play a fundamental role in restoring the balance of the ecosystem. Thus, the work, beyond being a narrative, contributes to a rethinking of human-nature relations from an ecofeminist perspective. In this novel, the sea is depicted as a biotic system in crisis, having been subjected to pollution, disorder, and the death of marine life under the influence of demonic forces. This critical situation, on a symbolic level, is linked to the domination of the sea by Shoopa and the demons, as well as the captivity of Lady Hordad, thereby establishing a connection between the destruction of nature and the exercise of patriarchal power.

In conclusion, it can be argued that the text under examination, while representing the environmental crisis, offers a symbolic narrative of women's resistance against various forms of domination. This resistance, manifested through the collective action of women and their efforts to return Lady Hordad to the sea, ultimately leads to the restoration of ecological balance. Thus, the novel lends itself to an ecofeminist reading and enables the simultaneous analysis of power structures, gender, and the environment within a coherent theoretical framework.

5. bibliography

- Ahmadi, M. (2019). *An examination of ecofeminist theory in the works of Nizar Qabbani* [Master's thesis, Payame Noor University of Markazi Province, Khomein Branch]. (In Persian)
- Al-Bouyeh, A., Alasvand, F., & Kabiri, Z. (2018). A critical examination of radical ecofeminism's perspective on the permissibility of abortion from a moral standpoint. *Scientific-Research Quarterly of Ethics Research*, 11(42), 95–112. (In Persian)
- Atefepour, L., Esparham, D., & Parsapour, Z. (2020). A reading of the novel *Kelidar* with a social ecofeminist approach. *Contemporary Persian Literature, Institute for Humanities and Cultural Studies*, 13(1), 77–99. (In Persian)

Australasian Journal of Philosophy. Vol. 64, pp. 120 - 138.

Davoudi Moghaddam, F., & Gholipour, R. (2016). A look at the poems of Simin Behbahani with a socio-cultural ecofeminist approach. *Paper presented at the National Conference on Lyrical Literature*. (In Persian)

Enayat, H., & Fathzadeh, H. (2009). A theoretical approach to the concept of ecofeminism. *Journal of Sociological Studies*, 2(5), 45–63. (In Persian)

Kallehr, F. (2023). *The Return of Hordad*. Tehran: Center for the Intellectual Development of Children and Adolescents. (In Persian)

Meis, M. & Shiva, V. (1993). *Ecofeminism*. London: The Zed Press.

Merchant, C. (1980). *The Death of Nature - Women, Ecology and the Scientific* San Francisco: Harper Collins.

Parsapour, Z. (2018). An ecofeminist critique of the story of *The Blues*. *Institute for Humanities and Cultural Studies, Literary Research Quarterly*, 15(62), 33–50. (In Persian)

Parsapour, Z., Gholipour, R., & Khalilollahi, Sh. (2017). An ecofeminist reading of the novel *The Sorrow of War* based on cultural and symbolic relations. *Women's Research Journal (Special Issue on Culture, Literature, and Art)*, *Institute for Humanities and Cultural Studies*, 8(3), 27–44. (In Persian)

Plumwood, V. (1986). *Ecofeminism – An Overview and Discussion of Positions and Arguments*;

Plumwood, V. (1992). *Feminism and Ecofeminism: Beyond the Dualistic Assumptions of Women, Men and Nature*; *The Ecologist*. Vol. 22, No. 1, pp. 8 - 13.

Plumwood, Val. (1993). *“Feminism and the Mastery of Nature.”* Routledge.

Quinby, L. (1990). *Ecofeminism and the Politics of Resistance in Diamond*, I. & Orenstein, G. eds.

Rahmani, B., & Majidi, B. (2009). Factors affecting women's participation in urban environmental conservation with an emphasis on ecofeminist attitudes: A case study of districts 6 and 7 of Tehran Municipality. *Geographical Journal of Amayesh*, 1(6), 11–29. (In Persian)

Rashidian, A. (2014). *Postmodern culture*. Tehran: Ney Publishing. (In Persian) *Reweaving The World*.

Shiva, V. (1988). *staying alive: women, ecology and development*. London: The Zed Press.

Soleimani, A., Esmaeili Kordlar, M., & Soleimani, B. (2024). An examination of environmental ethics in the novel *Woman on the Edge of Time* by Marge Piercy. *Journal of Literary Schools*, 9(28), 27–53. (In Persian)

Warren, J. Karen. (2000). *“Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective on What It Is and Why It Matters.”* Rowman & Littlefield Publishers Inc.

مقاله پژوهشی

بازنمایی پیوند زن و طبیعت در رمان بازگشت هرداد؛ خوانشی اکوفمنیستی از گفتمان سلطه بر طبیعت زهره حافظی کمال

دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌ها، دانشگاه اراک، اراک، ایران. (zahrahafezikamal@gmail.com)

حجت‌اله امیدعلی (نویسنده مسئول)

دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌ها، دانشگاه اراک، اراک، ایران. (omidsu@gmail.com)

حمید عبداللهیان

دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌ها، دانشگاه اراک، اراک، ایران. (abdollahian2002@yahoo.com)

10.22034/lda.2026.146293.1158

چکیده

رمان بازگشت هرداد اثر فریبا کلهر از جمله آثاری است که با محوریت بحران محیط زیست و نقش زنان در مواجهه با آن، ظرفیت مناسبی برای خوانش اکوفمنیستی دارد. اکوفمنیسم با تأکید بر پیوند میان فرودستی زنان و بهره‌کشی از طبیعت، ریشه هر دو را در ساختارهای سلطه‌محور جست‌وجو می‌کند و بر ضرورت بازاندیشی در مناسبات انسان با محیط زیست تأکید دارد. پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر مؤلفه‌های اصلی اکوفمنیسم، به بررسی چگونگی بازنمایی رابطۀ زن و طبیعت و بازتاب گفتمان‌های مرتبط با سلطه و حفاظت از طبیعت در رمان بازگشت هرداد می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نویسنده با بهره‌گیری از عناصر اسطوره‌ای، فانتزی و نمادین، پیوندی عمیق میان زنان و طبیعت برقرار کرده و شخصیت‌های زن را به‌عنوان نیروهای حافظ و احیاگر محیط زیست به تصویر کشیده است. در مقابل، نیروهای اهریمنی داستان به‌عنوان عاملان گفتمان سلطه، برهم‌زننده تعادل زیست‌بوم و تهدیدکننده حیات طبیعی معرفی می‌شوند. در مجموع، رمان بازگشت هرداد با برجسته‌سازی نقش زنان در احیای تعادل طبیعی و مقابله با نیروهای ویرانگر، گفتمانی در حمایت از حفاظت از محیط زیست و نقد مناسبات سلطه بر طبیعت شکل می‌دهد و ضرورت بازاندیشی در رابطه انسان و محیط زیست را برجسته می‌سازد.

استناد: حافظی کمال، زهره؛ امیدعلی، حجت‌اله و حمید عبداللهیان (۱۴۰۵). «بازنمایی پیوند زن و طبیعت در رمان بازگشت هرداد؛ خوانشی اکوفمنیستی از گفتمان سلطه بر طبیعت»، نشریه تحلیل گفتمان ادبی،

تاریخ دریافت:

۱۴۰۵/۰۱/۲۰

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۵/۰۳/۰۱

تاریخ انتشار:

۱۴۰۵/۰۳/۱۵

واژه‌های کلیدی:

فریبا کلهر، بازگشت هرداد، اکوفمنیسم، محیط زیست، زن و طبیعت.

۱. مقدمه و بیان مسأله

بحران‌های زیست‌محیطی از مهم‌ترین پیامدهای توسعه‌ شتابان اقتصادی و صنعتی در جهان معاصر به شمار می‌روند. گسترش بهره‌برداری از منابع طبیعی، تخریب زیست‌بوم‌ها و برهم خوردن تعادل اکولوژیک، توجه‌ اندیشمندان حوزه‌های مختلف را به بازاندیشی در رابطه‌ انسان و طبیعت معطوف کرده است. در این میان، برخی از نظریه‌پردازان فمینیست با تأکید بر پیوند میان سلطه بر طبیعت و سلطه بر زنان، رویکردی انتقادی را بنیان نهادند که بعدها با عنوان اکوفمینیسم شناخته شد.

اکوفمینیسم بر این باور است که میان سرکوب زنان و تخریب طبیعت رابطه‌ای ساختاری وجود دارد. از دیدگاه اکوفمینیست‌ها، مهم‌ترین علل ستم بر زنان، بهره‌کشی از طبیعت و گسترش بحران‌های زیست‌محیطی، در نظام‌های مردسالارانه‌ای ریشه دارد که مردان را نماینده‌ عقلانیت و فرهنگ و زنان را نزدیک به طبیعت معرفی می‌کنند. آنان معتقدند این رویکرد مردسالارانه با بهره‌گیری از سازوکارهای اخلاقی، سیاسی، حقوقی، دینی و زبانی، زمینه‌ استثمار هم‌زمان زنان و طبیعت را فراهم ساخته است. افزون بر این، تملک منابع طبیعی و بهره‌برداری بی‌رویه از آن‌ها به شکل‌گیری فرهنگ سلطه‌ای انجامیده که نه‌تنها موجب فرسایش محیط زیست شده، بلکه در بسیاری موارد به استثمار اقتصادی و اجتماعی زنان نیز دامن زده است (رشیدیان، ۱۳۹۳: ۴۵۸). از این منظر، پایان دادن به سلطه بر طبیعت و زنان، پیش‌شرط دستیابی به جامعه‌ای عادلانه‌تر و زیست‌پذیرتر تلقی می‌شود (آل‌بویه و همکاران، ۱۳۹۷: ۹۹).

ادبیات، بازتابی از تجربه‌های فردی و جمعی انسان است که همواره، بستری مناسب برای بازنمایی نگرش‌های فرهنگی، اجتماعی و زیست‌محیطی بوده است. در دهه‌های اخیر، هم‌زمان با گسترش مطالعات محیط زیستی، بسیاری از آثار ادبی از منظر اکوفمینیستی مورد بازخوانی قرار گرفته‌اند. ادبیات داستانی معاصر ایران نیز از این جریان بی‌تأثیر نبوده و برخی نویسندگان با بهره‌گیری از عناصر طبیعی، اسطوره‌ای و زنانه، به بازنمایی رابطه‌ انسان و محیط زیست پرداخته‌اند.

رمان *بازگشت هُرد* اثر فریبا کلهر یکی از آثاری است که ظرفیت بالایی برای چنین خوانشی دارد. این رمان با بهره‌گیری از فضایی اسطوره‌ای و فانتزی، روایتگر بحرانی زیست‌محیطی در پهنه دریاست. شخصیت اصلی داستان، ثمره، دختری است که از پیوند جهان انسانی و جهان پریان دریایی زاده شده و در مسیر نجات دریا و بازگرداندن بانو هُرداد، با نیروهای اهریمنی رویاروی می‌شود. حضور شخصیت‌های زن در جایگاه حافظان و

احیاگران طبیعت و نیز برجسته شدن مسئله تخریب زیست‌بوم دریایی، زمینه‌ای مناسب برای بررسی مؤلفه‌های اکوفمینیستی در این رمان فراهم آورده است. از این منظر، رمان *بازگشت هرداد* با بازنمایی تقابل میان نیروهای حافظ طبیعت و نیروهای ویرانگر، گفتمان‌های متفاوت درباره نسبت انسان، زن و طبیعت را نیز آشکار می‌سازد. از این‌رو، خوانش اکوفمینیستی این اثر می‌تواند چگونگی بازنمایی گفتمان سلطه بر طبیعت و گفتمان حفاظت و احیای آن را در متن ادبی تبیین کند.

اکوفمینیسم یکی از رویکردهای میان‌رشته‌ای معاصر است که پیوند میان فرودستی زنان و تخریب طبیعت را بررسی می‌کند. از منظر این نظریه، بسیاری از ساختارهای سلطه در جهان مدرن بر دوگانه‌هایی چون زن/مرد، طبیعت/فرهنگ و عاطفه/عقل استوارند و همین دوگانه‌های سلسله‌مراتبی، زمینه سلطه بر زنان و بهره‌کشی از طبیعت را فراهم کرده‌اند. اکوفمینیست‌ها معتقدند نظام پدرسالارانه و سرمایه‌داری با تبدیل طبیعت به ابژه‌ای برای تصرف و بهره‌برداری، هم‌زمان به حاشیه‌رانی زنان نیز انجامیده است. از این‌رو، رهایی زنان و حفاظت از محیط زیست را نمی‌توان دو مسئله مستقل از یکدیگر دانست.

رمان *بازگشت هرداد* با محوریت بحران زیست‌محیطی دریا، حضور شخصیت‌های زن در جایگاه حافظان طبیعت و تقابل آنان با نیروهای ویرانگر، بستری مناسب برای مطالعه این مفاهیم فراهم می‌آورد. با وجود ظرفیت‌های اکوفمینیستی این اثر، تاکنون پژوهش مستقلی که به بررسی نظام‌مند مؤلفه‌های اکوفمینیسم در این رمان پرداخته، انجام نشده است. از این‌رو، مسئله اصلی پژوهش حاضر آن است که رمان *بازگشت هرداد* چگونه رابطه میان زنان و طبیعت را بازنمایی می‌کند. پرسش‌های پژوهش عبارتند از: مؤلفه‌های اکوفمینیسم در رمان *بازگشت هرداد* چگونه بازنمایی شده‌اند؟ رابطه میان زنان، طبیعت و نیروهای ویرانگر در ساختار روایی رمان چگونه ترسیم شده است؟

پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی - تحلیلی است. پیکره پژوهش رمان *بازگشت هرداد* اثر فریبا کلهر است که به‌عنوان متن اصلی انتخاب شده و تمامی تحلیل‌ها بر مبنای خوانش دقیق روایت، شخصیت‌پردازی و عناصر نمادین آن صورت گرفته است. چارچوب نظری تحقیق بر مبنای اکوفمینیسم استوار بوده و مؤلفه‌های این نظریه به‌عنوان ابزار تحلیل در مواجهه با متن به کار رفته‌اند تا نحوه بازنمایی رابطه زن و طبیعت در ساختار روایی رمان تبیین شود.

۲. پیشینه پژوهش

در پژوهش «رویکردی نظری به مفهوم اکوفمینیسم» (عنایت و فتح‌زاده، ۱۳۸۸) نویسندگان به تبیین مبانی نظری اکوفمینیسم پرداخته و سه محور اصلی این رویکرد، شامل رابطه زنان

و طبیعت، پیوند سلطه بر زن و طبیعت و نقش زنان در حل بحران‌های زیست‌محیطی را تشریح کرده‌اند. این پژوهش از جمله منابع پایه در تعریف مفهومی اکوفمینیسم در مطالعات فارسی به شمار می‌رود.

در پژوهش «نگاهی به اشعار سیمین بهبهانی با رویکرد اکوفمینیسم اجتماعی و فرهنگی» (داودی‌مقدم و قلی‌پور، ۱۳۹۵) نویسندگان با تمرکز بر شعر معاصر فارسی، به بررسی پیوند میان زنان، طبقات اجتماعی فرودست و طبیعت پرداخته‌اند. این پژوهش نشان می‌دهد که بازنمایی طبیعت در شعر بهبهانی با تجربه‌های زیسته زنان و گروه‌های حاشیه‌نشین ارتباط معناداری دارد.

در پژوهش «خوانش اکوفمینیستی رمان اندوه جنگ با تکیه بر رابطه فرهنگی و نمادین» (پارساپور و همکاران، ۱۳۹۶) نویسندگان به بررسی هم‌زمان آسیب‌های انسانی و زیست‌محیطی در بستر جنگ پرداخته‌اند. یافته‌های این پژوهش، بیانگر آن است که خشونت ساختاری در جنگ، هم‌زمان بر بدن زنان و طبیعت اثر می‌گذارد و این هم‌پوشانی یکی از محورهای اصلی تحلیل اکوفمینیستی در متون ادبی است.

در پژوهش «نقد اکوفمینیستی داستان آبی‌ها» (پارساپور، ۱۳۹۷) نویسنده با رویکرد اکوفمینیسم فرهنگی به تحلیل عناصر نمادین و اسطوره‌ای در داستان پرداخته است. این پژوهش نشان می‌دهد که هم‌ذات‌پنداری زن و طبیعت در سطح زبان و تصویرپردازی ادبی، از مؤلفه‌های مهم در بازنمایی گفتمان اکوفمینیستی در ادبیات داستانی است و می‌تواند به فهم لایه‌های پنهان معنایی متن کمک کند.

در پایان‌نامه «بررسی نظریه اکوفمینیسم در آثار نزار قبانی» (احمدی، ۱۳۹۸) پژوهشگر با تکیه بر مبانی نظری اکوفمینیسم، اشعار نزار قبانی را از منظر رابطه میان زن، طبیعت و ساختارهای سلطه تحلیل کرده است. نتایج این پایان‌نامه نشان می‌دهد که در اشعار قبانی، طبیعت و زنان به‌صورت هم‌پیوند و در برابر ساختارهای سلطه‌گر بازنمایی می‌شوند و این امر، ظرفیت بالای متون ادبی برای خوانش اکوفمینیستی را آشکار می‌سازد.

در پژوهش «خوانش رمان کلیدر با رویکرد اکوفمینیسم اجتماعی» (عاطفه‌پور و همکاران، ۱۳۹۹) نویسندگان با تمرکز بر رمان کلیدر به بررسی نسبت میان گفتمان سلطه، جنسیت و محیط زیست پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که روابط قدرت و ساختارهای اجتماعی مردسالارانه در شکل‌گیری بحران‌های زیست‌محیطی نقش اساسی دارند و بازنمایی زنان در متن ادبی می‌تواند به‌عنوان عاملی برای بازاندیشی در این ساختارها عمل

کند. این پژوهش از جمله مطالعاتی است که به طور مستقیم به کاربرد اکوفمینیسم در تحلیل متون ادبی معاصر فارسی پرداخته است.

جمع بندی پیشینه پژوهش نشان می دهد که مطالعات انجام شده عمدتاً یا بر تبیین نظری اکوفمینیسم متمرکز بوده اند یا به بررسی این رویکرد در متون شعری و روایی دیگر پرداخته اند. با این حال، رمان *بازگشت هرداد* تاکنون به صورت مستقل و نظام مند از منظر اکوفمینیسم مورد تحلیل قرار نگرفته است. از این رو، پژوهش حاضر در پی پرکردن این خلأ و ارائه خوانشی اکوفمینیستی از این اثر است.

۳. چهارچوب نظری

اکوفمینیسم از تلاقی جنبش های محیط زیستی و موج سوم فمینیسم سربرآورد. این نظریه، نخستین بار توسط فمینیست فرانسوی فرانسواز دبون (Françoise d'Eaubonne) در دهه ۱۹۷۰ مطرح شد، اما آغاز شکل گیری جنبش آن در دهه ۱۹۸۰ در ایالات متحده بود و سپس به تدریج در سراسر جهان گسترش یافت. اکوفمینیسم را می توان فلسفه ای اکولوژیکی و جنبشی اجتماعی دانست که در پیوند میان مطالعات محیطی، نقد مدرنیته و تحلیل انتقادی فمینیستی شکل گرفته و به تبیین رابطه میان زنان، طبیعت و پیامدهای این روابط در سیاست های محیطی می پردازد. در این رویکرد، مسئله سلطه بر زنان و سلطه بر طبیعت به صورت هم زمان و در یک ساختار مفهومی مشترک تحلیل می شود.

پیش از ظهور استعمار غربی بومیان در سراسر جهان روابطی نزدیک و دوستانه با محیط زیست داشتند. عوامل طبیعی عموماً مؤنث تصور می شدند چون مانند زنان، مظهر قدرت های مولد رویش و زایش هستند. بر اساس یک اصل زنانه باید به محیط زیست احترام گذاشت و با احتیاط از آن بهره برداری نمود؛ اما با ظهور استعمار غربی و استفاده بی رویه از زمین و عدم رعایت اصل زنانه و تضعیف حق زنان بر زمین و به طور کلی، تلقی طبیعت صرفاً به عنوان منبعی برای استفاده انسان، رابطه با طبیعت به کلی آسیب دیده و راه برای تخریب محیط زیست هموار شد (شیوا، ۱۹۹۸: ۱۷).

کوئین بای (Queen Bay) اکوفمینیسم را جنبشی اجتماعی می داند که خاصیتی فرایندگونه و مداوم و در حال تغییر دارد و قابلیت دریافت فریادهای تمامی گروه های فرودست در جوامع مختلف را داراست. او تأکید می کند که این جنبش می تواند تمامی اعمال و تجربیات سیاسی و اجتماعی را به چالش بکشد و از این طریق، بازخوانش و تحول نظری در خود اکوفمینیسم نیز رخ می دهد. از این منظر، اکوفمینیسم مانند سایر جنبش های

اجتماعی، ماهیتی موقتی و مشروط دارد و تا زمانی ادامه می‌یابد که شرایط اجتماعی تولیدکننده آن استمرار داشته باشد (کوئین بای، ۱۹۹۰: ۳۴).

از سوی دیگر، اکوفمنیسم در پی رهایی هم‌زمان زنان و طبیعت از قید سرکوب، تحقیر و استثمار است. به تعبیر کارولین مرچنت (Carolyn Merchant)، این رویکرد «توان زنان در ایجاد تغییر و تحول و تضمین حیات بر روی کره زمین را برجسته می‌کند» (وارن، ۲۰۰۰: ۱۰۰). در این دیدگاه، طبیعت نه یک موجود منفعل، بلکه یک کل به‌هم‌پیوسته و فعال است که از نظام‌های هماهنگ و پویا تشکیل شده است. بنابراین، طبیعت به‌عنوان منبعی برای استثمار تلقی نمی‌شود، بلکه موجودی اثرگذار، مستقل و خودتنظیم‌گر در نظر گرفته می‌شود (سلیمانی و همکاران، ۱۴۰۳: ۸).

در تبیین تاریخی این رویکرد، رزماری رادفورد روتر (Rosemary Radford Ruether) بر نقش مفاهیم طبیعت و فرهنگ در شکل‌گیری سلطه تأکید می‌کند. از نظر او، با رواج این دوگانه، طبیعت به‌عنوان امری فروتر و جدا از انسان تعریف شد و فرهنگ جایگاه برتر یافت. اکوفمنیسم، این دوگانه‌سازی را مورد نقد قرار داده و آن را ساختاری ذهنی و ایدئولوژیک می‌داند که زمینه‌ساز سلطه بر طبیعت و زنان شده است. در این نگاه، ویژگی‌های زنانه مانند همدلی، مراقبت و صلح‌جویی، ظرفیت‌هایی برای ایجاد جامعه‌ای سازگار با محیط زیست تلقی می‌شوند. برخی از طرفداران این رویکرد بر این باورند که تقویت این ویژگی‌ها می‌تواند به بهبود رابطه انسان و طبیعت منجر شود (رحمانی و دیگری، ۱۳۸۸: ۱۶).

در ادامه این بحث، وال پلام‌وود (Val Plumwood) مفهوم منطق دوگانگی را مطرح می‌کند. از نظر او، این باور که انسان دارای قدرت تعقل برتر است، موجب شکل‌گیری دوگانه انسان/ طبیعت شده و در طول تاریخ، سلطه انسان بر طبیعت را توجیه کرده است. او تأکید می‌کند که عبور از این ساختارهای تبعیض‌آمیز باید رابطه انسان و طبیعت دگرگون شود و تفاوت‌ها و تنوع‌های طبیعی به رسمیت شناخته شوند. در این صورت، نگاه برتری‌جویانه نسبت به طبیعت از میان خواهد رفت و امکان شکوفایی تنوع‌های زیستی فراهم می‌شود (پلام‌وود، ۱۹۹۳: ۶۸-۶۶).

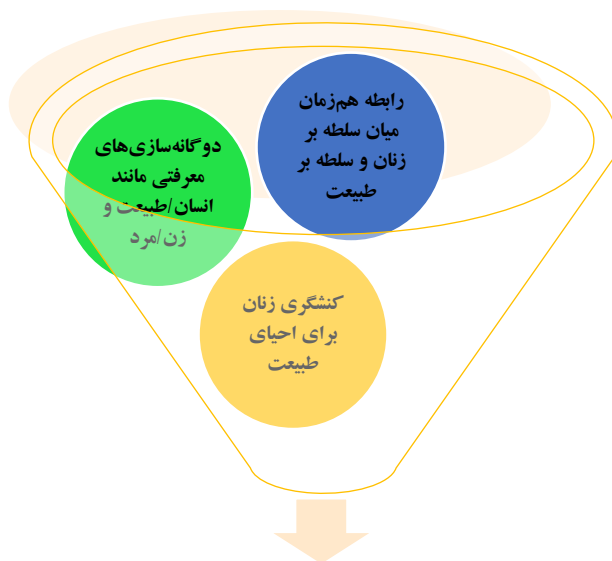
از نظر روش‌شناختی، اکوفمنیسم با هرگونه سلسله‌مراتب از پیش تعیین‌شده میان اشکال مختلف ستم مخالفت می‌ورزد. این دیدگاه معتقد است که در تحلیل اجتماعی، نباید هیچ‌یک از عوامل نژاد، جنسیت، طبقه و طبیعت را به‌صورت پیشینی بر دیگری مقدم دانست. هرچند جنسیت در بسیاری از جوامع، نقش پررنگ‌تری در شکل‌دهی به روابط

فراَدستی و فرودستی داشته است، اما از منظر اکوفمنیسم، هیچ گونه اولویت روش‌شناختی میان این عوامل وجود ندارد (پلاموود، ۱۹۹۶: ۲۵).

در طبقه‌بندی درونی این نظریه، پلاموود دو شاخه اصلی برای اکوفمنیسم معرفی می‌کند: اکوفمنیسم فرهنگی و اکوفمنیسم اجتماعی. تفاوت این دو گرایش در نحوه درک رابطه میان زن و طبیعت است. اکوفمنیسم فرهنگی بر پیوند ذاتی میان زن و طبیعت تأکید دارد و معتقد است زنان به دلیل ویژگی‌های زیستی و شناختی، درک عمیق‌تری از طبیعت دارند. در این رویکرد، طبیعت نیز نوعی مقوله فمینیستی تلقی می‌شود؛ زیرا مفاهیمی چون باروری، زایش و پرورش در هر دو مشترک است. این نگاه، تا حدی متأثر از مفهوم مادرانگی زمین در فرهنگ غربی است (میس و شیوا، ۱۹۹۳: ۱۳۴).

در مقابل، اکوفمنیسم اجتماعی، رابطه زن و طبیعت را تاریخی و اجتماعی می‌داند. در این دیدگاه، فرودستی زنان و طبیعت، نتیجه ساختارهای تاریخی قدرت است که از فلسفه یونان باستان آغاز شده و در نظام‌های اجتماعی نهادینه شده است. در این نظام، طبقه‌بندی افراد بر اساس جنسیت، نژاد و طبقه شکل گرفته و به تدریج به ایدئولوژی مسلط تبدیل شده است. اکوفمنیسم اجتماعی با این تحلیل، امکان بررسی دقیق‌تری از روابط قدرت و فراَدستی و فرودستی فراهم می‌کند و از تقلیل‌گرایی اکوفمنیسم فرهنگی فاصله می‌گیرد (عنایت و فتح‌زاده، ۱۳۸۸: ۵۰).

در مجموع، مبانی نظری اکوفمنیسم بر سه محور اصلی استوار است: نخست، رابطه هم‌زمان میان سلطه بر زنان و سلطه بر طبیعت؛ دوم، دوگانه‌سازی‌های معرفتی مانند انسان/طبیعت و زن/مرد؛ و سوم، کنشگری زنان برای احیای طبیعت چارچوبی تحلیلی فراهم می‌آورد که در آن می‌توان متون ادبی را به‌عنوان بازنمایی‌های گفتمان سلطه و مقاومت تحلیل کرد. در پژوهش حاضر نیز این مؤلفه‌ها مبنای تحلیل رمان *بازگشت هُرد* قرار گرفته‌اند تا نحوه بازنمایی رابطه زن و طبیعت و سازوکارهای سلطه در متن آشکار شود.

محورهای اصلی نظریه اکوفمنیسم

۴. بحث و بررسی

۴-۱. خلاصه رمان و بازنمایی رابطه زن و طبیعت در رمان بازگشت هرداد

رمان *بازگشت هرداد* اثر فریبا کلهر، روایتی فانتزی و اسطوره‌گرا با درون‌مایه‌های محیط‌زیستی است که جهان داستانی آن بر محور تقابل نیروهای حافظ طبیعت و نیروهای ویرانگر شکل می‌گیرد. راوی و شخصیت اصلی داستان، دختری نوجوان به نام ثمره است که از پیوند میان یک انسان و یک پری دریایی زاده شده است. مادر او پس از تولد ثمره ناپدید شده و سال‌ها بعد مشخص می‌شود که هنوز زنده است، اما دیوی به نام رختس از تمامی حفره‌های بدن او وارد شده و وجودش را آلوده ساخته است.

داستان در فضایی آغاز می‌شود که نشانه‌های بحران در سراسر دریا آشکار شده است. مرگ موجودات دریایی، بوی نامطبوع آب، طوفان‌های سهمگین، صاعقه‌های پیاپی و برهم خوردن تعادل طبیعی، زندگی ساکنان ساحل و دریا را با مخاطره روبه‌رو کرده است. منشأ این نابسامانی‌ها به فعالیت نیروهای اهریمنی بازمی‌گردد که در رأس آن‌ها موجودی به نام شوپا قرار دارد. شوپا سال‌ها در پی تسلط بر دریا و افزودن آن به قلمرو اهریمنی خویش بوده است. تنها مانع تحقق این هدف، بانو هرداد ملکه و نگهبان دریاست که همواره از نفوذ

دیوها جلوگیری می کرده است. با این حال، شوپا سرانجام موفق می شود هُرداد را به اسارت درآورد و پس از آن، نشانه‌های آشفتگی و ویرانی در سراسر دریا گسترش می‌یابد. در چنین شرایطی، ندیمه که پری دریایی و از یاران هُرداد است، به نزد جانان و ثمره می‌آید و آنان را از وضعیت بحرانی دریا آگاه می‌سازد. او از ثمره می‌خواهد برای نجات هُرداد و بازگرداندن او به دریا وارد عمل شود. ثمره پس از آگاهی از وضعیت موجود، مأموریت دشوار خود را آغاز می‌کند. او برای این سفر به ابزارهایی جادویی مجهز می‌شود؛ گردنبندی از استخوان پرنده، چکمه‌هایی پوشیده از فلس و لباسی بافته‌شده از ماهی‌های دم‌سوالی که هر یک نیرویی ویژه در اختیار او قرار می‌دهند.

در سوی دیگر داستان، نیروهای اهریمنی می‌کوشند مانع موفقیت ثمره شوند. یکی از مهم‌ترین شخصیت‌های این جبهه، برزوی شکارچی است. او برای نزدیک شدن به دیوها و کسب قدرت‌های اهریمنی، دست به اعمال خشونت‌آمیز و غیرانسانی می‌زند؛ همسر خود را شکنجه می‌دهد، حیوانات را آزار می‌دهد و مرتکب جنایت‌های گوناگون می‌شود تا سرانجام مورد توجه دیوها قرار گیرد. با این حال، این نزدیکی به نیروهای اهریمنی نه تنها برای او، بلکه برای فرزندش نیما نیز پیامدهای سنگینی به همراه دارد؛ به گونه‌ای که نیما نیز در معرض سلطه و بهره‌کشی دیوها قرار می‌گیرد.

ثمره به همراه ندیمه راهی قلمرو شوپا می‌شود. آنان در مسیر خود با موجوداتی چون راتا -دیوی که نیمی از بدنش روح بود و نیمی جسم- روبه‌رو می‌شوند که تلاش می‌کند مانع رسیدن ثمره به پناهگاه زیرزمینی شوپا شود. ندیمه، ثمره را راهنمایی می‌کند تا با دنبال کردن بوی گل سوسن، نشانه حضور بانو هُرداد را بیابد. ثمره، سرانجام وارد پناهگاه شوپا می‌شود و پس از پشت سر گذاشتن موانع متعدد، هُرداد را پیدا می‌کند. هُرداد با قامتی بلند، چهره‌ای زلال و بویی شبیه گل سوسن توصیف شده است؛ ویژگی‌هایی که او را به یکی از برجسته‌ترین شخصیت‌های زن و طبیعی داستان تبدیل می‌کند.

در ادامه، ثمره با شوپا روبه‌رو می‌شود. شوپا موجودی عظیم‌الجثه با سری شبیه گاو و مارهایی پیچیده بر گرد سر است که از دهان آن‌ها ماده‌ای سیاه‌رنگ جاری می‌شود. در نبرد میان آن دو، ثمره با بهره‌گیری از توانایی‌های گردنبند جادویی و نیروی صاعقه‌ها موفق می‌شود شوپا را شکست دهد و هُرداد را از اسارت برهاند. پس از آن، گردنبند را بر گردن هُرداد می‌آویزد و همراه او از پناهگاه خارج می‌شود. هرچند غول‌های نگهبان در تعقیب آنان برمی‌آیند، اما سرانجام هُرداد به دریا بازمی‌گردد و با ورود او به آب، آرامش و تعادل بار دیگر در سراسر دریا برقرار می‌شود.

در پایان داستان، موجودات دریایی از سلطه نیروهای اهریمنی رهایی می‌یابند، مادر ثمره از چنگال رُختس نجات پیدا می‌کند و ندیمه به ثمره پیشنهاد می‌کند در کنار مادرش در جهان زیر آب زندگی کند. با این حال، ثمره تصمیم می‌گیرد به دهکده ساحلی بازگردد و در کنار جانان بماند. بدین ترتیب، رمان با بازگشت نظم به طبیعت و پایان یافتن سلطه نیروهای ویرانگر به پایان می‌رسد. در سراسر روایت، شخصیت‌های زن در پیوندی مداوم با عناصر طبیعی همچون دریا، ماهی، گل سوسن و دیگر موجودات دریایی ترسیم شده‌اند؛ پیوندی که یکی از مهم‌ترین زمینه‌های تحلیل اکوفمنیستی اثر را شکل می‌دهد.

رمان *بازگشت هرداد* در سطحی فراتر از روایت داستانی، بستری برای بازنمایی هم‌زمان بحران زیست‌محیطی و سازوکارهای سلطه جنسیتی فراهم می‌کند. متن با استفاده از عناصر اسطوره‌ای و نمادین، نسبت میان انسان و طبیعت را در چارچوبی تعارضی و قدرت‌محور صورت‌بندی می‌کند؛ به گونه‌ای که دریا و زیست‌بوم پیرامونی آن به عرصه‌ای برای ظهور نیروهای متقابل تبدیل می‌شود. در این میان، کنش‌ها و موقعیت‌های شخصیت‌ها نه صرفاً به عنوان عناصر پیرنگ، بلکه به مثابه نشانه‌هایی از روابط قدرت، کنترل و مقاومت قابل خوانش‌اند. از این منظر، رمان، قابلیت تحلیل در چارچوب اکوفمنیسم را پیدا می‌کند؛ چارچوبی که هم‌زمان به پیوند ساختاری میان سلطه بر طبیعت و فرودستی زنان توجه دارد. بر این اساس، در ادامه این پژوهش، مؤلفه‌های اکوفمنیستی اثر در سه محور اصلی شامل بازنمایی سلطه بر طبیعت و پیوند آن با موقعیت زنان، ساختارهای دوگانه و منطق سلطه در متن و در نهایت کنشگری زنان در بازسازی و احیای نظم بوم‌شناختی مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد.

۴-۲. سلطه بر طبیعت و بازتاب آن در فرودستی زنان

یکی از بنیادی‌ترین گزاره‌های اکوفمنیسم، همبستگی میان سلطه بر طبیعت و سلطه بر زنان است. این رویکرد، بر آن است که ساختارهای قدرتی که طبیعت را به ابژه‌ای برای بهره‌کشی و کنترل تبدیل می‌کنند، همان سازوکارهایی هستند که زنان را نیز در موقعیت فرودست قرار می‌دهند. از این منظر، تخریب محیط زیست، صرفاً یک بحران طبیعی نیست، بلکه جلوه‌ای از نظام سلطه‌ای است که هم‌زمان بر طبیعت و زنان اعمال می‌شود. رمان *بازگشت هرداد* نیز بر پایه چنین منطقی شکل گرفته است و در سراسر روایت، سرنوشت زنان و دریا به گونه‌ای درهم تنیده بازنمایی می‌شود که آسیب به یکی، به معنای آسیب به دیگری است.

در جهان داستان، دریا مهم‌ترین کانون حیات و نظم طبیعی محسوب می‌شود. تا زمانی که بانو هُرداد به عنوان نگهبان دریا حضور دارد، تعادل زیستی برقرار است؛ اما با اسارت او به دست شوپای اهریمنی، این نظم فرو می‌پاشد. نویسنده، پیامدهای این فروپاشی را از طریق نشانه‌های محیط‌زیستی به تصویر می‌کشد: «موج‌هایی بلند، صداهایی که نمی‌دانستم چیست و از کجا می‌آید، بوی بدی که از دریا بلند می‌شد، موجودات دریایی مرده که با موج‌های بلند به ساحل می‌افتادند و گاهی با صدایی هولناک می‌ترکیدند و تلاشی می‌شدند» (کلهر، ۱۴۰۲: ۲۱). این توصیف‌ها صرفاً بیانگر یک دگرگونی طبیعی نیستند، بلکه نشانه‌هایی از استقرار قدرتی ویرانگر در ساختار زیست‌بوم داستان به شمار می‌روند. آلودگی دریا، مرگ موجودات دریایی و آشفته‌گی اقلیمی، همگی پیامدهای سلطه نیروهای اهریمنی بر طبیعت هستند.

در خوانش اکوفمنیستی، این وضعیت را می‌توان با دیدگاه کارولین مرچنت درباره فرایند مرگ طبیعت توضیح داد. مرچنت نشان می‌دهد که از قرن هفدهم به بعد، طبیعت از موجودیتی زنده و پویا به ماشینی خاموش و قابل بهره‌برداری تقلیل یافت و همین نگاه، راه را برای سلطه و تخریب محیط زیست هموار کرد (مرچنت، ۱۹۸۰: ۶۹). در رمان نیز شوپا و نیروهای وابسته به او دقیقاً بر اساس چنین منطقی عمل می‌کنند. آنها دریا را به عنوان قلمرویی برای تصرف و اعمال قدرت می‌نگرند. هدف شوپا، زهراگین ساختن دریا و افزودن آن به قلمرو اهریمنی خویش است؛ از این‌رو، حیات موجودات دریایی و تعادل طبیعی هیچ ارزشی برای او ندارد. در نتیجه، سلطه بر طبیعت به مهم‌ترین ابزار تثبیت قدرت نیروهای اهریمنی تبدیل می‌شود.

این سلطه تنها به محیط زیست محدود نمی‌ماند و به حوزه روابط انسانی نیز گسترش می‌یابد. در روایت، زنان نخستین قربانیان این وضعیت هستند. مادر ثمره که پیوندی عمیق با دریا دارد، پس از آلوده شدن به وسیله دیوی به نام رُختس، از زندگی عادی خود جدا می‌شود و سال‌ها در وضعیت تعلیق باقی می‌ماند. همچنین اسارت بانو هُرداد هم به ناسامانی دریا منجر می‌شود و هم زنان را از مهم‌ترین پشتوانه و حامی خود محروم می‌سازد. به این ترتیب، آسیب واردشده به طبیعت و آسیب واردشده به زنان در دو مسیر جداگانه رخ نمی‌دهد بلکه هر دو پیامد یک سازوکار مشترک سلطه هستند.

یکی دیگر از جلوه‌های این سلطه را می‌توان در شخصیت برزوی شکارچی مشاهده کرد. برزو از معدود شخصیت‌های انسانی داستان است که آگاهانه می‌کوشد خود را به نیروهای اهریمنی نزدیک کند. او برای دستیابی به قدرت، دست به اعمال خشونت‌آمیزی می‌زند که

هم انسان و هم طبیعت را هدف قرار می‌دهد. اعتراف او نمونه روشنی از این وضعیت است: «آن زمان که پدرم هنوز زنده بود دست و پای پدرم را می‌بستم و غذا بهش نمی‌دادم و خودم جلوی غذا می‌خوردم، مرغ‌های دریایی را می‌گرفتم و زنده زنده در آتش کباب می‌کردم، در تاریکی شب به زن‌ها و مردهای تنها حمله می‌کردم و می‌کشتم‌شان و هر تکه‌ای از بدن‌شان را به گوشه‌ای می‌انداختم» (همان: ۱۲۸).

اهمیت این بخش از روایت در آن است که خشونت علیه زنان و خشونت علیه حیوانات در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند. برزو برای رسیدن به نیروهای اهریمنی، هم زنان را شکنجه می‌کند و هم موجودات طبیعی را مورد آزار قرار می‌دهد. این هم‌زمانی دقیقاً همان چیزی است که اکوفمنیسم اجتماعی بر آن تأکید می‌کند؛ یعنی پیوند ساختاری میان اشکال مختلف سلطه و فرودستی. در اینجا زن، حیوان و طبیعت همگی در جایگاه «دیگری» قرار گرفته‌اند و ابژه اعمال قدرت هستند.

از سوی دیگر، روایت نشان می‌دهد که سلطه‌گران نیز در نهایت از پیامدهای همان نظام سلطه آسیب می‌بینند. نیما، فرزند برزوی شکارچی، قربانی جاه‌طلبی پدر می‌شود و نیروهای اهریمنی برای بقای خود خواهان قربانی شدن بخشی از بدن او هستند. بدین ترتیب، قدرتی که در ابتدا با هدف تسلط بر دیگران شکل گرفته بود، به تدریج خود سلطه‌گران را نیز در چرخه نابودی گرفتار می‌کند. این مسئله نشان می‌دهد که سلطه بر طبیعت و انسان، در نهایت به فروپاشی کل نظام زیستی و اجتماعی می‌انجامد.

در بخش‌های مختلف رمان، نیروهای اهریمنی به خوبی آگاه‌اند که زنان، مهم‌ترین مانع در برابر گسترش سلطه آنان هستند. به همین دلیل، همواره در پی تعقیب و حذف شخصیت‌هایی مانند ثمره و بانو هُرداد هستند. مأموریت برزوی شکارچی برای ربودن گردنبند ثمره نیز در همین چارچوب معنا پیدا می‌کند. گردنبند فقط یک شیء جادویی نیست بلکه نمادی از امکان مقاومت در برابر سلطه است. بنابراین، تلاش برای تصاحب آن را می‌توان کوششی برای خلع سلاح نیروهای حامی طبیعت دانست.

از منظر اکوفمنیسم اجتماعی، آنچه در رمان رخ می‌دهد صرفاً نبردی میان چند شخصیت نیست، بلکه بازنمایی تقابل دو منطق متفاوت است: منطق سلطه و منطق مراقبت. در یک سو شوپا، دیوها و برزوی شکارچی قرار دارند که بقای خود را در کنترل، تخریب و تصرف می‌بینند و در سوی دیگر زنان داستان قرار گرفته‌اند که حیات و تداوم زندگی را در حفظ تعادل و پاسداری از محیط زیست جست‌وجو می‌کنند. به همین دلیل،

بحران دریا در رمان تنها یک بحران زیست‌محیطی نیست، بلکه نمود عینی بحرانی است که از پیوند سلطه بر طبیعت و فرودست‌سازی زنان پدید آمده است. در مجموع، رمان *بازگشت هُرداد* با ترسیم آلودگی دریا، اسارت بانو هُرداد، کنش‌های ویرانگر شوپا و خشونت‌های برزوی شکارچی، سازوکار مشترک سلطه بر طبیعت و زنان را به نمایش می‌گذارد. در این روایت، طبیعت و زنان در موقعیتی مشابه قرار دارند؛ هر دو هدف تصرف، کنترل و بهره‌کشی‌اند و هر دو از پیامدهای قدرت ویرانگر نیروهای اهریمنی آسیب می‌بینند. از این‌رو می‌توان گفت مهم‌ترین مؤلفه اکوفمنیستی رمان، بازنمایی همین پیوند میان تخریب محیط زیست و فرودستی زنان است؛ پیوندی که با مبانی نظری اکوفمنیسم اجتماعی و دیدگاه‌های مرچنت و روتر درباره منشأهای مشترک سلطه بر طبیعت و زنان همخوانی کامل دارد.

۳-۴. ساختارهای دوگانه و منطق سلطه در رمان

یکی از مهم‌ترین مفاهیم نظری در اکوفمنیسم، به‌ویژه در اندیشه وال پلاموود، مفهوم منطق دوگانگی است. پلاموود معتقد است بخش مهمی از تاریخ اندیشه غربی بر پایه مجموعه‌ای از دوگانه‌های سلسله‌مراتبی شکل گرفته است؛ دوگانه‌هایی مانند انسان/طبیعت، مرد/زن، عقل/احساس، فرهنگ/طبیعت و سوژه/ابژه که در آن، همواره یکی از دو قطب، برتر و دیگری، فروتر تلقی شده است. از نگاه او، مسئله صرفاً وجود تفاوت میان پدیده‌ها نیست، بلکه تبدیل تفاوت به رابطه‌ای مبتنی بر سلطه است که زمینه بهره‌کشی از زنان و طبیعت را فراهم می‌کند (پلاموود، ۱۹۹۳: ۶۸-۶۶) رمان *بازگشت هُرداد* نیز بر بستری از همین تقابل‌های دوگانه شکل گرفته و بخش مهمی از ساختار معنایی آن از طریق رویارویی میان دو نیروی متضاد سازمان یافته است.

نخستین و برجسته‌ترین دوگانه موجود در رمان، تقابل میان بانو هُرداد و شوپای اهریمنی است. این دو شخصیت تنها دو کنشگر داستان نیستند، بلکه دو نظام ارزشی متفاوت را نمایندگی می‌کنند. بانو هُرداد، حافظ تعادل طبیعی دریاست و حضور او با آرامش، زایش، پاکی و استمرار حیات همراه است؛ در حالی که شوپا نماد آشوب، ویرانی، مرگ و سلطه است. تا زمانی که هُرداد بر دریا حاکم است، نظم طبیعی برقرار می‌ماند و موجودات دریایی در امنیت زندگی می‌کنند؛ اما با اسارت او، دریا به قلمرو آشوب تبدیل می‌شود. روایت، بارها تأکید می‌کند که شوپا در پی زهراگین کردن دریا و نابودی موجودات آن است و به همین دلیل تمام توان خود را برای حذف هُرداد به کار می‌گیرد.

این تقابل را نمی‌توان صرفاً به نبرد خیر و شر تقلیل داد. از منظر اکوفمنیستی، هُرداد، بازنمایی نیرویی است که بر حفظ حیات و تداوم زیست تأکید دارد، در حالی که شوپا، تجسم منطقی است که طبیعت را موضوع تصرف و بهره‌برداری می‌داند. به همین دلیل، درگیری میان این دو شخصیت در سطحی عمیق‌تر به رویارویی دو شیوه متفاوت مواجهه با جهان تبدیل می‌شود؛ یکی مبتنی بر مراقبت و دیگری مبتنی بر سلطه.

دوگانه دوم که در سراسر رمان حضور دارد، تقابل زن و مرد است. البته نویسنده، این تقابل را به صورت مستقیم و واقع‌گرایانه بازنمایی نمی‌کند، بلکه آن را در قالب جهان اسطوره‌ای و فانتزی داستان می‌پروراند. بخش عمده نیروهای حامی طبیعت و حافظان حیات را زنان تشکیل می‌دهند؛ در مقابل، بسیاری از شخصیت‌های مخرب و خشونت‌گرا یا مرد هستند یا در خدمت نیروهای اهریمنی قرار دارند. ثمره، بانو هُرداد، ندیمه و جانان در سوی نخست این تقابل قرار می‌گیرند و شوپا، دیوها و برزوی شکارچی در سوی دیگر.

در این میان، شخصیت برزوی شکارچی نمونه‌ای گویا از پیوند میان مردسالاری و خشونت است. او برای دستیابی به نیروهای اهریمنی، نه تنها طبیعت بلکه نزدیک‌ترین افراد زندگی خود را نیز مورد آزار قرار می‌دهد. اعتراف او مبنی بر شکنجه همسرش، آزار حیوانات و کشتن کودکان نشان می‌دهد که خشونت در جهان داستان مرزی میان انسان و طبیعت نمی‌شناسد و هر دو را به یکسان هدف قرار می‌دهد. او می‌گوید: «خانم کوچیک را توی زیرزمین می‌بردم و شکنجه‌اش می‌دادم [...] خرگوش‌های باردار را می‌گرفتم و زنده زنده در آب جوش می‌پختم، دختر بچه‌ها را از شهرها و روستاهای دور می‌دزدیدم و شکنجه‌شان می‌دادم و می‌کشتم» (کلهر، ۱۴۰۲: ۱۲۸).

اهمیت این بخش در آن است که زنان و حیوانات به طور هم‌زمان، قربانی یک منطق واحد هستند. در واقع، همان‌الگویی که به استثمار طبیعت مشروعیت می‌بخشد، امکان سلطه بر زنان را نیز فراهم می‌کند. این مسئله با دیدگاه رادفورد روتر نیز همخوانی دارد؛ زیرا او معتقد است دوگانه‌های فرهنگ/ طبیعت و مرد/ زن از مهم‌ترین سازوکارهای تاریخی سلطه بوده‌اند و در بسیاری از موارد، زنان به قلمرو طبیعت و مردان به قلمرو فرهنگ نسبت داده شده‌اند.

دوگانه دیگری که در ساختار رمان نقش بنیادین دارد، تقابل طبیعت و نیروهای اهریمنی است. جهان طبیعی در رمان صرفاً پس‌زمینه حوادث نیست، بلکه خود به یکی از کانون‌های اصلی کشمکش تبدیل می‌شود. دریا، ماهیان، مرغان دریایی، گل سوسن، صدف‌ها و سایر عناصر طبیعی همگی در شبکه معنایی متن، نقشی فعال دارند. در مقابل،

نیروهای اهریمنی در پی نابودی یا آلوده کردن همین عناصر هستند. روایت وضعیت بحرانی دریا را چنین توصیف می‌کند: «تا چند روز دیگر بوی لاشه‌های دریایی و ریشه‌های پوسیده درخت‌ها و بوته‌ها نفسمان را بند می‌آورد» (همان: ۴۲).

در این تصویر، طبیعت، قربانی تجاوز نیروهای سلطه‌گر است؛ اما اهمیت ماجرا در این است که طبیعت در رمان کاملاً منفعل نیست. دریا واکنش نشان می‌دهد، موجودات طبیعی در برابر سلطه، مقاومت می‌کنند و بانو هُرداد به عنوان تجسم اراده طبیعت برای بازگرداندن تعادل می‌کوشد. این ویژگی باعث می‌شود که بازنمایی طبیعت در رمان با نگرش اکوفمنیستی همسو باشد؛ زیرا اکوفمنیسم، طبیعت را موجودی فعال و دارای عاملیت می‌داند، نه صرفاً منبعی برای بهره‌برداری.

دوگانه زندگی و مرگ نیز یکی دیگر از محورهای مهم روایت است. تقریباً تمامی کنش‌های زنان داستان در جهت حفظ حیات صورت می‌گیرد؛ در حالی که نیروهای اهریمنی حامل مرگ هستند. شوپا می‌کوشد موجودات دریایی را نابود کند، دیوها به دنبال تکمیل بدن خود از طریق آسیب رساندن به انسان‌ها هستند و برزوی شکارچی از طریق کشتار و خشونت به دنبال کسب قدرت است. در مقابل، ثمره مأموریت می‌یابد که هُرداد را به دریا بازگرداند تا چرخه حیات دوباره برقرار شود.

۲۰

این تقابل در گفت‌وگوی ندیمه با ثمره نیز به روشنی دیده می‌شود: «نمی‌بینی این روزها دریا چقدر قربانی می‌گیرد؟ چون اختیار دریا دست شوپاست. نمی‌بینی چقدر ماهی و خارپشت و ستاره و توتیای دریایی مرده به ساحل می‌آید؟» (همان: ۶۵). در این بخش، مرگ موجودات دریایی، نشانه سلطه شوپاست و در برابر آن، بازگرداندن هُرداد به معنای بازگشت حیات تلقی می‌شود.

همین منطق در دوگانه آبادانی و ویرانی نیز تکرار می‌شود. قلمرو هُرداد با آرامش، امنیت و تعادل شناخته می‌شود؛ اما قلمرو شوپا با آشفتگی و فروپاشی همراه است. زمانی که شوپا قدرت را در اختیار می‌گیرد، طوفان‌های سهمگین، مرگ موجودات دریایی و ناامنی گسترش می‌یابد؛ اما با بازگشت هُرداد، دریا دوباره آرام می‌شود. در صحنه پایانی داستان آمده است: «معلوم بود هُرداد حساب آن‌ها را رسیده است، چون دریا آرام‌تر و آبی‌تر از همیشه بود» (همان: ۱۸۵).

با این حال، نکته مهم آن است که رمان در سطحی عمیق‌تر از بازنمایی این دوگانه‌ها فراتر می‌رود. در اندیشه پلاموود، مسئله اصلی نقد ساختارهای سلسله‌مراتبی است که یکی از دو قطب را برتر و دیگری را فروتر معرفی می‌کنند. در رمان نیز نیروهای اهریمنی دقیقاً

بر اساس همین منطق عمل می‌کنند. آنان خود را شایسته سلطه می‌دانند و سایر موجودات را ابژه‌ای برای بهره‌برداری تلقی می‌کنند. در مقابل، زنان داستان رابطه‌ای مبتنی بر همزیستی با طبیعت برقرار می‌کنند و به جای تصرف، بر حفظ و مراقبت تأکید دارند. نیما در گفتگوی خود با ثمره در رابطه با شخصیت برزوی شکارچی می‌گوید: «این حرف‌ها بهانه بود که گردنبند را از تو بگیرد، وگرنه او به فکر حکومت بر همه موجودات اهریمنی و انسان‌هاست. او به یک امپراتوری فکر می‌کند؛ امپراتوری برزوی شکارچی.» (همان: ۱۴۱)

از این منظر، تقابل‌های موجود در رمان صرفاً عناصر روایی نیستند، بلکه حامل دلالت‌های ایدئولوژیک‌اند. نویسنده با استفاده از ساختار دوگانه هُرداد/ شوپا، زن/ مرد، طبیعت/ نیروهای اهریمنی، زندگی/ مرگ و آبادانی/ ویرانی، منطق سلطه را به چالش می‌کشد و ارزش‌هایی چون مراقبت، همدلی، حفظ حیات و پاسداری از محیط زیست را برجسته می‌سازد. به همین دلیل، رمان را می‌توان نمونه‌ای از بازنمایی ادبی نقد اکوفمنیستی بر ساختارهای سلطه دانست؛ ساختارهایی که در آن فرودست‌سازی طبیعت و زنان دو روی یک سکه‌اند و رهایی یکی بدون رهایی دیگری امکان‌پذیر نیست.

نمونه دیگری از تقابل میان نظم طبیعی و نظم اهریمنی را می‌توان در ماجرای فریادهای شبانگاهی بانو هُرداد مشاهده کرد. در روایت داستان، فریاد هُرداد موجب می‌شود فرزندان دیوها ناقص و نیمه‌تمام متولد شوند. دیوها داشتن بدنی کامل را نشانه قدرت و برتری می‌دانند و به همین سبب، همواره در پی آن هستند که از طریق تصرف بدن انسان‌ها نقص خود را جبران کنند. در مقابل، فریاد هُرداد به عنوان نیرویی برخاسته از نظم طبیعی، روند تکثیر و گسترش موجودات اهریمنی را مختل می‌کند. این رخداد در سطح نمادین بیانگر رویارویی دو الگوی متفاوت از حیات است؛ یک سوی این تقابل، حیات طبیعی و زاینده قرار دارد که هُرداد نماینده آن است و سوی دیگر، حیاتی انگلی و وابسته به تخریب دیگران که در وجود دیوها تجسم یافته است. از این منظر، هُرداد هم حافظ دریا و هم حافظ استمرار چرخه طبیعی حیات محسوب و فریاد او به نمادی از مقاومت طبیعت در برابر گسترش نیروهای سلطه‌گر تبدیل می‌شود.

نماد دیگری که در ساختار دوگانه رمان نقش مهمی ایفا می‌کند، گردنبند ثمره است. دیوها به خوبی می‌دانند که زنان به دنبال احیای طبیعت هستند و به همین دلیل برزوی شکارچی را مأمور می‌کنند تا گردنبند را از ثمره بگیرد و به آنان تحویل دهد. این گردنبند تنها یک ابزار جادویی نیست، بلکه نشانه‌ای از پیوند میان انسان و نیروهای حامی طبیعت به شمار می‌آید. در صحنه نبرد پایانی نیز ثمره با اتکا به قدرت گردنبند موفق می‌شود در

برابر شوپا مقاومت کند و در نهایت، آن را به گردن بانو هُرداد بیاویزد. در نتیجه، گردنبند از یک شیء روایی فراتر می‌رود و به نماد انتقال قدرت از نظم اهریمنی به نظم طبیعی تبدیل می‌شود. اگر شوپا و دیوها نماد تصرف، سلطه و ویرانگری باشند، گردنبند ثمره، نماد حفظ حیات، پیوند با طبیعت و امکان بازگشت تعادل به جهان داستان است. از همین رو، کشمکش بر سر تصاحب گردنبند را می‌توان بازتابی از تقابل بنیادین میان دو منطق متضاد دانست: منطق سلطه و منطق مراقبت.

۴-۴. کنشگری زنان و احیای نظم بوم‌شناختی

یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های نظری اکوفمنیسم، تأکید بر عاملیت زنان در مواجهه با بحران‌های زیست‌محیطی است. اکوفمنیسم، برخلاف برخی رویکردهای سنتی که زنان را صرفاً قربانی ساختارهای سلطه می‌دانند، بر ظرفیت آنان برای مقاومت، تغییر و بازسازی تأکید می‌کند. از این منظر، زنان از مهم‌ترین کنشگران احیای حیات و بازگرداندن تعادل به طبیعت محسوب می‌شوند. کارولین مرچنت نیز بر این نکته تأکید می‌کند که اکوفمنیسم «توان زنان در ایجاد تغییر و تحول و تضمین حیات بر روی کره زمین را برجسته می‌کند» (وارن، ۲۰۰۰: ۱۰۰). رمان *بازگشت هُرداد* نیز در بسیاری از سطوح روایی خود بر همین ایده استوار است و زنان را در جایگاه نیروهای فعال، اثرگذار و نجات‌بخش بازنمایی می‌کند. در این رمان، زنان موتور محرک روایت و عامل اصلی تغییر به شمار می‌آیند. تقریباً تمامی شخصیت‌هایی که در مسیر حفظ حیات، بازگرداندن تعادل و مقابله با نیروهای اهریمنی گام برمی‌دارند، زن هستند. ثمره، بانو هُرداد، ندیمه و جانان هر یک در بخشی از روایت مسؤلیتی تعیین‌کننده برعهده دارند و روند داستان بدون حضور آنان امکان تحقق نمی‌یابد. در مقابل، شخصیت‌های مرد یا در حاشیه قرار دارند و یا در پیوند با نیروهای اهریمنی بازنمایی می‌شوند. این الگوی روایی سبب می‌شود که عاملیت زنان به یکی از مهم‌ترین کانون‌های معنایی اثر تبدیل شود.

یکی از نخستین جلوه‌های این عاملیت را می‌توان در شخصیت ندیمه مشاهده کرد. ندیمه که در قالب پری دریایی ظاهر می‌شود، نخستین شخصیتی است که ضرورت اقدام برای نجات دریا را درک می‌کند و دیگران را نسبت به ابعاد بحران آگاه می‌سازد و نقش فعال میان جهان انسان‌ها و جهان دریا را برعهده دارد. هنگامی که نزد جانان می‌آید، وضعیت بحرانی دریا را تشریح می‌کند و از او می‌خواهد ثمره را راهی سفر کند. در واقع، اگر ندیمه دست به کنش نمی‌زد، مسیر نجات هُرداد نیز آغاز نمی‌شد. از این رو، او نخستین حلقه زنجیره مقاومت در برابر سلطه نیروهای اهریمنی محسوب می‌شود.

گفت‌وگوی ندیمه با ثمره نیز یکی از روشن‌ترین نمونه‌های دغدغه‌مندی زیست‌محیطی در رمان است. او با نگرانی از مرگ موجودات دریایی سخن می‌گوید و نشان می‌دهد که بحران موجود صرفاً محدود به سرنوشت چند شخصیت نیست، بلکه کل زیست‌بوم در معرض تهدید قرار گرفته است: «نمی‌بینی این روزها دریا چقدر قربانی می‌گیرد؟ چون اختیار دریا دست شوپاست. نمی‌بینی چقدر ماهی و خارپشت و ستاره و توتیای دریایی مرده به ساحل می‌آید؟ این‌ها موجوداتی‌اند که زیر بار فرمان سربازهای شوپا نمی‌روند. دریا دست شوپاست ثمره. کسی نمی‌داند کی او تصمیم می‌گیرد که موج‌هایی غول‌آسا بسازد و مردم دهکده‌های ساحلی را هم از بین ببرد. می‌بینی ثمره دیگر تنها پای مادر تو وسط نیست. فقط موجودات دریایی نیستند که می‌میرند» (کلهر، ۱۴۰۲: ۶۵).

اهمیت این گفت‌وگو در آن است که نگرانی برای طبیعت با نگرانی برای انسان‌ها در هم می‌آمیزد. ندیمه میان مرگ ماهیان، نابودی موجودات دریایی و تهدید زندگی انسان‌ها جدایی قائل نمی‌شود. این نگاه با یکی از مبانی اصلی اکوفمنیسم همخوانی دارد که طبیعت و انسان را اجزای یک کل به‌هم‌پیوسته می‌داند و هرگونه آسیب به طبیعت را آسیبی متوجه جامعه انسانی تلقی می‌کند.

در کنار ندیمه، شخصیت جانان نیز نقشی مهم در فرایند مقاومت ایفا می‌کند. اگرچه حضور او در متن به اندازه ثمره و هرداد پررنگ نیست، اما بخشی از زنجیره حمایت و مراقبت را شکل می‌دهد. جانان در ابتدا نسبت به سفر ثمره تردید دارد؛ اما پس از آگاهی از وضعیت بحرانی دریا، در کنار او قرار می‌گیرد. از این منظر، جانان بازنمایی نوعی مسؤولیت‌پذیری اجتماعی است که در اکوفمنیسم اجتماعی اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا تغییر اجتماعی تنها از طریق قهرمانان فردی رخ نمی‌دهد، بلکه نیازمند شکل‌گیری شبکه‌ای از همکاری و حمایت جمعی است.

مهم‌ترین نمود عاملیت زنان در رمان، در شخصیت ثمره تجلی می‌یابد. او راوی داستان و محور اصلی کنش‌های روایت است. ثمره در آغاز داستان، نوجوانی است که هنوز نسبت به جایگاه و مسؤولیت خود آگاهی کاملی ندارد؛ اما به تدریج به شخصیتی تبدیل می‌شود که سرنوشت دریا و بسیاری از موجودات به تصمیم‌ها و اقدامات او وابسته می‌شود. اهمیت ثمره، در آن است که برخلاف الگوهای سنتی قهرمان‌پردازی، قدرت او از سلطه و خشونت سرچشمه نمی‌گیرد، بلکه از پیوند با طبیعت و مسؤولیت‌پذیری در قبال آن ناشی می‌شود. در بخش‌های مختلف داستان، ثمره بارها به عنوان ناجی معرفی می‌شود. این مسئله در گفت‌وگوی نیما با او به‌صراحت بیان می‌شود: «هر طور که فکرش را بکنی، وضع تو از من بهتر

است. من به یک موجود اهریمنی فروخته شدم، اما تو انتخاب شده‌ای که یک منجی باشی. یک نجات‌دهنده. هر طور که فکرش را بکنی بدم نمی‌آمد جای تو بودم» (همان: ۱۴۸). این سخن نشان می‌دهد که نقش ثمره، مأموریتی جمعی برای نجات حیات تعریف شده است.

خود ثمره نیز به تدریج به اهمیت این مسؤولیت پی می‌برد. در گفت‌وگوی درونی او آمده است: «می‌رفتم تا هُرداد را به دریا برگردانم. ده - دوازده سال پیش برای به دنیا آمدن من برنامه‌ریزی شده بود. مادرم با نقشه قبلی روی نیمکت جانان نشسته بود.» (همان: ۱۶۵) این عبارت نشان می‌دهد که کنشگری ثمره در سطحی فراتر از اراده فردی قرار می‌گیرد و به بخشی از فرایند احیای نظم طبیعی تبدیل می‌شود.

در مسیر تحقق این مأموریت، ثمره با کمک زنان دیگر و نیروهای حامی طبیعت حرکت می‌کند. او به همراه ندیمه وارد دریا می‌شود، از کوه‌ها و مسیرهای دشوار عبور می‌کند و سرانجام به پناهگاه شوپا می‌رسد. نکته مهم آن است که این سفر، سفری برای بازگرداندن تعادل به جهان است. هدف او دستیابی به سلطه نیست، بلکه رهایی هُرداد و احیای طبیعت است. این تفاوت، مرز اصلی میان کنش زنان و کنش نیروهای اهریمنی را مشخص می‌کند.

در نبرد پایانی نیز ثمره نماد مقاومت در برابر سلطه است. او در برابر شوپا قرار می‌گیرد؛ موجودی که با صاعقه‌ها، جادو و قدرت ویرانگر خود می‌کوشد مانع نجات هُرداد شود. ثمره تلاش می‌کند با استفاده از گردنبند جادویی موجودی نیرومندتر از شوپا را تصور کند؛ اما شوپا تمرکز او را بر هم می‌زند و افکارش را می‌خواند. با این حال، او تسلیم نمی‌شود و در نهایت موفق می‌شود از همان صاعقه‌هایی که شوپا ایجاد کرده است برای ساختن گلوله‌های برقی استفاده کند و آن‌ها را به سوی او پرتاب نماید. این صحنه، نمادی از تبدیل ابزار سلطه به ابزار مقاومت است؛ یعنی همان چیزی که در بسیاری از جنبش‌های اجتماعی نیز مشاهده می‌شود.

اما مهم‌ترین شخصیت زن در ساختار اکوفمنیستی رمان، بانو هُرداد است. هُرداد فراتر از یک شخصیت داستانی، نماد پیوند میان زن و طبیعت به شمار می‌رود. او نگهبان دریا، حافظ تعادل زیستی و مانع گسترش نیروهای اهریمنی است. در توصیف او از ویژگی‌هایی استفاده می‌شود که پیوندی مستقیم با عناصر طبیعی دارند؛ او بلندبالا و زلال است و نگاهش مثل آب، لطیف و خنک توصیف می‌شود. همچنین بوی گل سوسن که بارها در مسیر یافتن او تکرار می‌شود، به نشانه‌ای از حضورش تبدیل می‌گردد.

هُرداد موجودیتی مادرانه دارد و همانند مادری از تمام موجودات دریا مراقبت می‌کند و حضورش تضمین‌کننده امنیت آنان است. این ویژگی با آن بخش از اکوفمنیسم فرهنگی

همخوانی دارد که بر پیوند نمادین میان زنان، زایش، مراقبت و طبیعت تأکید می‌کند. البته در رمان، این ویژگی‌ها به معنای انفعال نیست، بلکه با قدرت و کنشگری همراه است. هُرداد در برابر دیوها می‌ایستد، با غول‌ها می‌جنگد و تا آخرین لحظه از قلمرو خود دفاع می‌کند.

عاملیت زنان در رمان به شکل همبستگی جمعی ظاهر می‌شود. ندیمه، جانان، ثمره و هُرداد هر یک بخشی از یک شبکه حمایتی را تشکیل می‌دهند که هدف آن حفظ حیات است. هیچ‌یک از آنان به تنهایی قادر به نجات دریا نیستند و پیروزی نهایی حاصل همکاری و هم‌افزایی آنان است. این مسئله با رویکرد اکوفمنیسم اجتماعی سازگار است که تغییر را نتیجه کنش جمعی می‌داند.

نتیجه این همبستگی، بازگشت نظم زیست‌بومی به دریاست. هنگامی که ثمره موفق می‌شود هُرداد را آزاد کند و او را به دریا بازگرداند، نشانه‌های احیای طبیعت آشکار می‌شود. روایت پایان داستان این تحول را چنین توصیف می‌کند: «وقتی چشم باز کردم، نور خورشید داشت روی صورتم راه می‌رفت و قلقلکم می‌داد[...]. معلوم بود هُرداد حساب آن‌ها را رسیده است، چون دریا آرام‌تر و آبی‌تر از همیشه بود. ناگهان سر ندیمه را دیدم که از زیر آب بیرون آمد. لبخند قشنگی روی لب‌هایش بود و موهای زنجبیلی‌اش قشنگ‌تر از همیشه روی صورتش ریخته بود. گفت: عالی بودی ثمره» (همان: ۱۸۵).

آرام‌تر و آبی‌تر شدن دریا صرفاً یک تغییر ظاهری نیست، بلکه نشانه بازگشت تعادل به جهان داستان است. موجودات طبیعی از سلطه نیروهای اهریمنی رهایی یافته‌اند، مادر ثمره از آلودگی دیوها نجات پیدا کرده و امکان تداوم حیات، دوباره فراهم شده است. بدین ترتیب، پیروزی زنان در رمان نه به معنای جایگزینی یک سلطه با سلطه‌ای دیگر، بلکه به معنای احیای نظامی است که بر همزیستی، مراقبت و حفظ حیات استوار است.

در مجموع، رمان بازگشت هُرداد زنان را به عنوان عاملان اصلی تغییر بازنمایی می‌کند. ثمره، هُرداد، ندیمه و جانان هر یک در سطحی متفاوت در فرایند نجات محیط زیست مشارکت دارند و از طریق همکاری و همبستگی، امکان بازگشت تعادل را فراهم می‌سازند. از این منظر، رمان با بسیاری از مفروضات اکوفمنیسم اجتماعی همسو است؛ زیرا زنان را نیروهای فعال، مختار و اثرگذار معرفی می‌کند که در برابر ساختارهای سلطه مقاومت می‌کنند و در نهایت، نقش تعیین‌کننده‌ای در احیای حیات و بازگرداندن نظم بوم‌شناختی بر عهده دارند.

۵. نتیجه‌گیری

این پژوهش با تکیه بر رویکرد اکوفمینیستی و با تمرکز بر رمان *بازگشت هُرداد*، نشان داد که متن مورد بررسی در سطحی فراتر از روایت داستانی، سازوکارهای درهم‌تنیده سلطه بر زنان و طبیعت را بازنمایی می‌کند و دو گفتمان متقابل را نیز به تصویر می‌کشد: گفتمان سلطه و تخریب طبیعت و گفتمان حفاظت، احیا و همزیستی با محیط زیست. در این میان، شخصیت‌های زن به‌عنوان حاملان گفتمان دوم، نقشی اساسی در بازگرداندن تعادل زیست‌بوم ایفا می‌کنند. از این‌رو، اثر، فراتر از یک روایت داستانی، به بازاندیشی در مناسبات انسان و طبیعت از منظر اکوفمینیسم یاری می‌رساند. در این رمان، دریا به عنوان یک نظام زیستی در معرض بحران به تصویر کشیده می‌شود که تحت تأثیر نیروهای اهریمنی دچار آلودگی، بی‌نظمی و مرگ موجودات دریایی شده است. این وضعیت بحرانی، در سطح نمادین، با سلطه شوپا و دیوها بر دریا و اسارت بانو هُرداد پیوند می‌خورد و از این طریق، رابطه‌ای میان تخریب طبیعت و اعمال قدرت پدرسالارانه شکل می‌گیرد.

یافته‌های تحلیل نشان داد که شخصیت ثمره، بانو هُرداد، ندیمه و سایر کنشگران زن در متن، نقش محوری در بازتعریف رابطه انسان و طبیعت دارند. در مقابل، نیروهای اهریمنی و برخی شخصیت‌های مرد مانند برزوی شکارچی، به‌عنوان عاملان خشونت، تخریب و بی‌ثبات‌سازی زیست‌بوم معرفی می‌شوند. این تقابل، با مؤلفه‌های نظری اکوفمینیسم فرهنگی و اجتماعی قابل تبیین است؛ به‌ویژه در سطحی که پیوند نمادین میان زنان و عناصر طبیعی مانند دریا، ماهی، گل سوسن و زیست‌بوم ساحلی، به شکل مکرر در متن بازتولید می‌شود.

رمان در امتداد نقد منطق دوگانه و ساختارهای سلطه‌گرانه‌ای قرار می‌گیرد که وال پلاموود و دیگر اکوفمینیست‌ها بر آن تأکید دارند. در این چارچوب، دوگانه‌هایی چون زن/ مرد، طبیعت/ فرهنگ و زندگی/ مرگ، به‌عنوان ساختارهایی تحلیل می‌شوند که زمینه‌ساز بازتولید سلطه‌اند. این رمان با برجسته‌سازی نقش کنشگران زن در احیای نظم زیست‌بوم، این ساختارهای دوگانه را به چالش می‌کشد و امکان بازتعریف رابطه انسان و طبیعت را مطرح می‌سازد.

در نهایت، می‌توان نتیجه گرفت که متن مورد بررسی، ضمن بازنمایی بحران زیست‌محیطی، روایتی نمادین از مقاومت زنان در برابر اشکال مختلف سلطه ارائه می‌دهد. این مقاومت در قالب کنش جمعی زنان و تلاش برای بازگرداندن بانو هُرداد به دریا، به احیای تعادل زیست‌محیطی منجر می‌شود. بنابراین، رمان، واجد خوانش اکوفمینیستی است و امکان تحلیل هم‌زمان ساختارهای قدرت، جنسیت و محیط زیست را در یک چارچوب منسجم نظری دارد.

منابع

- آل بویه، علیرضا؛ elasوند، فریب؛ کبیری، زینب. (۱۳۹۷). «بررسی انتقادی دیدگاه اکوفمینیسم رادیکال دربارهٔ جواز سقط جنین از منظر اخلاقی»، *فصلنامه علمی- پژوهشی پژوهش نامه اخلاق*، ۱۱ (۴۲)، ۹۵-۱۱۲.
- احمدی، محدثه. (۱۳۹۸). «بررسی نظریهٔ اکوفمینیسم در آثار نزار قبانی»، پایان‌نامه در دانشگاه پیام نور استان مرکزی، مرکز پیام نور خمین.
- پارساپور، زهرا. (۱۳۹۷). «نقد اکوفمینیستی داستان آبی‌ها»، *پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، فصلنامه پژوهش‌های ادبی*، ۱۵ (۶۲)، ۳۳-۵۰.
- پارساپور، زهرا؛ قلی‌پور، ربابه؛ خلیل‌اللهی، شهلا. (۱۳۹۶). «خوانش اکوفمینیستی رمان اندوه جنگ با تکیه بر رابطهٔ فرهنگی و نمادین»، *پژوهشنامهٔ زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی ویژه نامهٔ فرهنگ، ادب و هنر*، ۸ (۳)، ۴۴-۲۷.
- داودی مقدم، فریده؛ قلی‌پور، ربابه. (۱۳۹۵). «نگاهی به اشعار سیمین بهبهانی با رویکرد اکوفمینیسم اجتماعی و فرهنگی»، *همایش ملی ادبیات غنایی*.
- رشیدیان، عبدالکریم. (۱۳۹۳). *فرهنگ پسامدرن*؛ تهران: نشر نی.
- رحمانی، بیژن؛ مجیدی، بتول. (۱۳۸۸). «عوامل مؤثر بر مشارکت زنان در حفظ محیط زیست شهری با تأکید بر نگرش اکوفمینیستی مطالعهٔ موردی: مناطق ۶ و ۷ شهرداری شهر تهران»، *فصلنامه جغرافیایی آمایش*، ۱ (۶)، ۱۱-۲۹.
- سلیمانی، علیرضا؛ اسماعیلی کردلر، مقصود؛ سلیمانی، بهلول. (۱۴۰۳). «بررسی اخلاق زیست محیطی در رمان زن در لبهٔ زمان اثر مارگ پییرسی»، *پژوهش نامه مکتب‌های ادبی*، ۹ (۲۸)، ۵۳-۲۷.
- عاطفه‌پور، لیلا؛ اسپرهم، داوود؛ پارساپور، زهرا. (۱۳۹۹). «خوانش رمان کلیدر با رویکرد اکوفمینیسم اجتماعی»، *ادبیات پارسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، ۱۳ (۱)، ۷۷-۹۹.
- عنایت، حلیمه؛ فتح‌زاده، حیدر. (۱۳۸۸). «رویکردی نظری به مفهوم اکوفمینیسم»، *مجلهٔ مطالعات جامعه‌شناختی*، ۲ (۵)، ۴۵-۶۳.
- کلهر، فریا. (۱۴۰۲). *بازگشت هرداد*؛ تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

منابع غیرفارسی

- Meis, M. & Shiva, V. (1993). *Ecofeminism*. London: The Zed Press.

- Shiva, V. (1988). *staying alive: women, ecology and development*. London: The Zed Press.
- Merchant, C. (1980). *The Death of Nature - Women, Ecology and the Scientific* San Francisco: Harper Collins.
- Plumwood, Val. (1993). “*Feminism and the Mastery of Nature.*” Routledge.
- Plumwood, V. (1992). *Feminism and Ecofeminism: Beyond the Dualistic Assumptions of Women, Men and Nature*; *The Ecologist*. Vol. 22, No. 1, pp. 8 - 13.
- Plumwood, V. (1986). *Ecofeminism – An Overview and Discussion of Positions and Arguments*; *Australasian Journal of Philosophy*. Vol. 64, pp. 120 - 138.
- Quinby, L. (1990). *Ecofeminism and the Politics of Resistance in* Diamond, I. & Orenstein, G. eds.
- Reweaving The World.
- Warren, J. Karen. (2000). “*Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective on What It Is and Why It Matters.*” Rowman & Littlefield Publishers Inc.